

Velîd Muhammed b. Ahmed başkadılığa getirildi. Halku'l-Kur'ân konusundaki tartışmaları yasaklayan Halife Mutevekkil-Alallah, hem İbn Ebû Duâd hem de görevini kötüye kullanan oğlu Ebû'l-Velîd ile irtibatını kesti ve Ebû'l-Velîd'i 237 (851) yılında görevinden azletti, ayrıca mallarına el koydurup kendisini hapse attırdı. Daha sonra para karşılığında serbest bırakılan Ebû'l-Velîd Zilkade 239'da (Nisan 854) öldü. İbn Ebû Duâd da Muharrem 240'ta (Haziran 854) Bağdat'ta vefat etti ve evinde defnedildi.

Kaynaklar İbn Ebû Duâd'ın hâfızası güçlü bir şair, edip, kelâm ve fıkıh ilimlerini iyi bilen, âlimleri himaye eden, cömert, vefakâr, alçak gönüllü bir kişi olduğu hususunda birleşmektedir. Di'bil el-Huzâi *Tabakâtü's-şu'arâ'*nda onu iyi bir şair olarak nitelendirmiş ve bazı şiirlerini nakletmiştir. Ebû Ubeydullah el-Merzûbânî de İbn Ebû Duâd'ın şairliği ve halifelerle olan ilişkilerini *el-Mürşid fi ahbâri'l-mutekellimîn* adlı eserinde anlatmıştır. Ebû Bekir el-Cürcânî, İbn Ebû Duâd'dan daha güzel konuşan birini görmediğini söyler. Ebû Temmâm et-Tâî de divanında onun hakkında övgü dolu kasidelere yer vermiştir. Câhiz, Vezir İbnü'z-Zeyyât'ın dostu olmasına rağmen İbn Ebû Duâd'dan övgü ile söz etmiş, onun bütün ilimlere vâkıf bir âlim ve değerli bir şair olduğunu, insanların yaptığı hataları bağışladığını ve âlimleri himaye ettiğini belirtmiştir. Zira İbn Ebû Duâd, tutuklanmak istenen Câhiz'in serbest bırakılmasını sağladığı gibi *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserini kendisine hediye etmesi münasebetiyle ona 5000 dinar vermişti. İbn Ebû Duâd özellikle Mu'tezile âlimlerini halifelerle tanıştırmış ve onlara maddî destek sağlamıştır.

İbn Ebû Duâd'a yöneltilen en önemli eleştiri, onun halku'l-Kur'ân meselesinde Sünnî âlimlere baskı uyguladığının ileri sürülmesidir. Kendisinden önce Sümâme b. Eşres, Mu'tezile anlayışının resmî bir mezhep haline gelmesi için gayret göstermişse de halifeler nezdinde yeterli nüfuza sahip bulunmadığından başarılı olamamıştır. İbn Ebû Duâd'ın Me'mûn, Mu'tasım-Billâh ve Vâsiq-Billâh üzerindeki geniş nüfuzunun yanı sıra başkadılık görevinde bulunması Mu'tezile'nin resmî mezhep haline gelmesini temin etmiş, dolayısıyla inanç ve düşünce hürriyetini kısıtlayan mihne* olayının gerçekleşmesine de yol açmıştır. Kelâmî ve fikhî konularda herhangi bir eserine rastlanmayan

İbn Ebû Duâd'ın kelâma dair görüşleri çerçevesinde sadece halku'l-Kur'ân meselesinde Ahmed b. Hanbel ile yaptığı tartışmalar nakledilmiştir. Bu tartışmalarda İbn Ebû Duâd bir şeyin ya kadim veya hâdis olabileceğini, Allah'tan başka kadim varlık bulunmadığına göre Kur'an'ın hâdis ve Allah'ın da onun rabbi olduğunu kabul etmek gerektiğini savunup Ahmed b. Hanbel'i Kur'an'ın ezeliliği fikrinden caydırmaya çalışmıştır (Câhiz, III, 293-294). İbn Ebû Duâd, bu tavrı sebebiyle müslümanların çoğunluğunu oluşturan Sünniler nezdinde itibarını kaybetmiştir. Nitekim Ebû'l-Haccâc el-A'râbî, yazdığı şiirlerde onu şiddetle eleştirip dinde dönmekle itham etmiş, Avn b. Muhammed el-Kindî de İbn Ebû Duâd'ın müslüman olduğunu söyleyenlerin öldürülmesi gerektiğini iddia edecek kadar aşırı bir tepki göstermiştir. Sübkî, İbn Ebû Duâd'ın Hz. Peygamber ve ashabının bilmediği şeyleri bildiğini söylediğine dair rivayetlerin asılsız olduğuna dikkat çekerek ve bu tür rivayetlerin muhaliflerinin taassubundan kaynaklandığını belirtir (*Tabakât*, II, 55). Fehmî Ced'ân da iddia edildiği gibi İbn Ebû Duâd'ın mihnenin gerçekleşmesinde herhangi bir rolü bulunmadığını, aksine onu hafifletmeye çalıştığını, halifelerin âlimlere işkence yapmasını engellemek istediye de başarılı olmadığını kaydetmektedir (*el-Mihne*, s. 107, 275). İbn Ebû Duâd'ın itikadî konularla ilgili olarak görüş beyan ettiği diğer bir husus da Allah'ın görülmesi meselesidir. İbn Ebû Duâd, âhirette Allah'ın görüleceğini kanıtlamak için Sünniler'ce ileri sürülen rü'yet hadislerinin zayıf olduğunu ve isnad açısından problemler taşıdığını söylemiştir (Sübkî, II, 147).

İbn Ebû Duâd hakkında muhalifleri ve taraftarlarınca yapılan değerlendirmelerde tarafgirlik hâkim olmakla birlikte Fehmî Ced'ân'ın iddiasının aksine mihne olayında önemli rol oynamış, Mu'tezile âlimlerini ve kendi mezhebinin korumaya çalışmış, devletin gücünü kullanarak muhaliflerinin inanç ve düşünce hürriyetini engellemiş, onun bu tavrı sonuçta Mu'tezile'nin aleyhine olmuştur. İbn Ebû Duâd hakkında Câhiz *Risâle ilâ Ebî Abdilâh Ahmed b. Ebî Du'âd* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 949; *Resâ'ilü'l-Câhiz*, Kahire 1399/1979, I, 313-319) ve Abdullah b. Muhammed el-Ezdi *Münâzara fi mes'eleli halki'l-Kur'ân ma'a Ahmed b. Ebî Du'âd* (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1190) adıyla birer risâle yazmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Resâ'il* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1399/1979, I, 89, 93, 313, 317-318; III, 293-294; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 108; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 155, 189; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 39; Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara* (nşr. Abbûd eş-Şâleci), Beyrut 1391-93/1971-73, II, 74, 102-103; III, 67-68; V, 220; VII, 191-192, 246-247; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 210, 212, 213; Kâdî Abdülcebâr, *Fazlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1974, s. 276, 282, 283; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 142-156; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, IV, 404; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 81-91; Sübkî, *Tabakât*, II, 38-39, 55, 61, 145, 147; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 284-285; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 62, 69, 72, 74, 77, 123, 124, 125, 126; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), III, 155-159, 170, 180, 190, 302; İsmâ Muhammed Şebârû, *el-Kaza' ve'l-kuzat fi'l-İslâm: el-Aşrû'l-Abbâsî*, Beyrut 1983, s. 243-251; Fehmî Ced'ân, *el-Mihne*, Ammân 1989, s. 89-90, 92, 107, 219, 275-276; Hasan Zühdi Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut 1990, s. 171-194; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 403.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İBN EBÛ FERVE

(bk. REBÎ b. YÛNUS).

İBN EBÛ HACELE

(ابن أبي حجلة)

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Ebî Bekr b. Abdilvâhid et-Tilimsânî (ö. 776/1375)

Mağribli şair ve edip.

725 (1325) yılında bugün Cezayir Devleti sınırları içinde kalan Tilimsân şehrinde, Ebû Hacele İakabıyla tanınan dedesi Abdülvâhid el-Mekenî'nin zâviyesinde doğdu. Küçük yaşta ailesiyle birlikte hacca gitti. Ailesi hac dönüşü Şam'a yerleşti. İlk tahsilini burada yapan İbn Ebû Hacele şiir ve edebiyatın yanı sıra tasavvufia da meşgul oldu. Daha sonra Kahire'ye yerleşti ve Kahire yakınındaki Mencek Tekkesi'nin şeyhi oldu. Hayatının geri kalan kısmını burada geçiren şair 776 (1375) yılında vebadan öldü.

Kaynakların fakih olarak da tanıttığı İbn Ebû Hacele vahdet-i vücûd düşüncesine karşı çıkmış, bu düşüncenin taraftarlarından şair İbnü'l-Fâriz'ı kasidelerinde Hz. Peygamber'in methine yer vermediği için eleştirmiştir. Onun kasidelerine yazdığı nazîrelerde Resûl-i Ekrem'i methetmiş ve bunları bir kitapta toplayarak öl-

dükten sonra tabutuna konulmasını vasiyet etmiştir.

İbn Ebû Hacele'nin şiirlerinin çoğu na't tarzında olmakla birlikte methiye, gazel, hiciv türü şiirleri de vardır. 7000 beyit tutarındaki yedi urcûcesiyle 771 (1369) yılında cereyan eden İskenderiye Savaşı'na dair kasideleri önemli manzumelerindendir. Harîrî'yi taklit ederek sanatlı nesirle kaleme aldığı makâmeleri ve edebî mektupları da bulunan İbn Ebû Hacele dil, edebiyat, fıkıh, hadis, tarih ve aşk gibi değişik alanlarda sekseni aşkın eser yazmıştır.

Eserleri. İbn Ebû Hacele'nin günümüze ulaşan eserleri şunlardır: 1. *Sükkerdânü's-Sultân el-Melikü'n-Nâsır*. Sâhibü's-Sükkerdân olarak da anılan Memlûklü Sultanı el-Melikü'n-Nâsır'a takdim edilen eser 757 (1356) yılında yazılmış olup sultanın biyografisi ve menkıbeleriyle Mısır tarihinden bahseder. İlk defa Bulak'ta basılmış (1288), daha sonra Kahire (1314, 1317, 1377) ve Beyrut'ta (1399) çeşitli baskıları yapılmıştır. Eser Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6258; Nuruosmaniye Ktp., nr. 3940). 2. *eṭ-Ṭârî' ale's-Sükkerdân*. Bir önceki eserin zeyli olup beş bölümden meydana gelir (Brockelmann, GAL, II, 14). 3. *Dîvânü's-şabâbe*. Aşka ve âşıklara, özellikle ilâhî ve platonik aşka dair mensur ve manzum parçalarından meydana gelen eserin başlıca kaynakları İbnü'l-A'rabî'nin (Ebû Abdullah Muhammed b. Ziyâd) *Dîvânü'l-âşıkîn*'i, İbn Dâvûd ez-Zâhirî'nin *Kitâbü'z-Zühre'si*, Nevkâtî'nin *Tuḥfetü'z-zırâf*'ı ve İbn Hazm'ın *Tavku'l-ḥamâme*'sidir. el-Melikü'n-Nâsır'a takdim edilen ve otuz bölümden oluşan eserde yer alan düşüncelere vahdet-i vücûd taraftarları karşı çıkmıştır. Birkaç ihtisarı zamanımıza intikal etmiş olan eser (a.g.e., a.y.; Suppl., II, 6) Kahire (1279, 1291, 1305) ve Beyrut'ta (1972, 1984) basılmıştır. Eserin ilmi neşri Muhammed Zağlûl Sellâm tarafından gerçekleştirilmiş (İskenderiye 1987), ayrıca Muhammed İbrâhîm ed-Desûkî tarafından da yayımlanmıştır (Kahire 1414/1994). 4. *Mağnâtişü'd-dürri'n-nefis*. Mukaddimesinde yazarın hayatı ve bazı eserlerine dair bilgiler yer almaktadır (Kahire 1305). 5. *Ünmûzecü'l-kıtâl fi nakli'l-uvâl*. Satranç oyununa dair bir makâme olup Zühayr Ahmed el-Kaysî tarafından yayımlanmıştır (Bağdad 1401/1980). 6. *Sülvetü'l-hazîn fi mevti'l-be-*

nîn. Dünyevî felâketleri ve özellikle evlât acısını tadanları teselli etmek için kaleme alınmış olan eseri Muhaymir Sâlih neşretmiştir (Amman, ts.). 7. *Civârü'l-aḥyâr fi dâri'l-karâr*. Kahire'de kabri ve camisi bulunan sahâbî Ukbe b. Nâfi'in menkıbelerine dair olan eser yirmi bölümden oluşur.

İbn Ebû Hacele'nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Dîvânü İbn Ebî Hacele, Mücteba'l-üdeba', Hâtübü'l-leyl, Mantıku't-tayr, eṭ-Ṭıbbü'l-mesnûn fi def'i't-tâ'ün, Def'u'n-nıḳme fi's-şalât 'alâ nebiyyi'r-rahme, Dürerü(Devrü)'z-zamân fi taḥni'l-cüllübân, et-Tezkîr bi'l-mevt ve sükne'l-kubûr ve'l-hurûc minhâ ve'n-nüşûr, Devâvîn şîriyye* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, II, 13-14; Suppl., II, 5-6), *Sülûkü's-senen ilâ vaṣfi's-seken* (İÜ Ktp., AY, nr. 877), *Şerḥu Gunyeti'r-râmî ve ğayeti'l-merâmî li'l-me'ânî* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4193).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hacele, *Sülvetü'l-hazîn fi mevti'l-benîn* (nşr. Muhaymir Sâlih), Amman, ts. (Dârü'l-Feyhâ'), neşredenin girişi, s. 5-10; a.mlf., *Dîvânü's-şabâbe* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1987, tür.yer.; İbnü'l-Ahmer, *Meşâhîrü's-şu'arâ ve'l-küttâb* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Dimaşk 1406/1987, s. 41; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, I, 108-110; a.mlf., *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 329-331; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 131-132; *Keşfü'z-zunûn*, I, 46, 117, 624, 900; II, 961, 979, 1350, 1882, 1889, 1933, 1965; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 240-241; Brockelmann, GAL, II, 13-14; Suppl., II, 5-6; a.mlf., "İbn Ebî Hacele", *İA*, V/2, s. 725; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 255; Sarton, *Introduction*, III, 1722-1723; Abdurrahman b. Muhammed el-Cilâlî, *Târîhu'l-Cezâ'iri'l-âm*, Beyrut 1980, III, 172, 174; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemû a'lâmi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1980, s. 364-365; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, VI, 517; Tâhir Ahmed Mekki, *Dirâsât 'an İbn Hazm ve kitâbihi Tavku'l-ḥamâme*, Kahire 1981, s. 341-349; Abdülvehhâb b. Mâsûr, *A'lâmü'l-mağribi'l-Arabî*, Rabat 1986, IV, 375-379; Sâlihiyye, *el-Mu'cemû's-şâmil*, II, 162-166; J. Robson, "A Chess Maqâma in The John Rylands Library", *Bulletin of the John Rylands Library*, XXXVI/1, Manchester 1953, s. 111-127; a.mlf. – Umberto Rizzitano, "Il Diwân As-Sabâbah Delo Scrittore Magrebino Ibn Abî Haġalah", *RSO*, XXVII/1-4 (1953), s. 35-70; a.mlf., "İbn Abî Haġjala", *E²* (İng.), III, 686; M. Ali Lisânî Feşârikî, "İbn Ebî Hacele", *DMBİ*, II, 638-640; Ahmed Fevzi el-Heyb, "İbn Ebî Hacele", *Mevsû'atü'l-ḥaḍreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 111-113.

RIZA KURTULUŞ

İBN EBÜ HAFSA

(bk. MERVÂN b. EBÜ HAFSA).

İBN EBÜ HÂTİM

(ابن أبي حاتم)

Ebû Muhammed Abdurrahmân
b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî
(ö. 327/938)

el-Cerḥ ve't-ta'dîl adlı
eseriyle tanınan

hadis hâfızı, müfessir ve fakih.

240'ta (854) Rey'de doğdu. Babası Rey'deki Derbühanzale'de oturduğu için Hanzalî diye anıldı. Dedeleri Hanzale b. Temîm oğullarının mevlâsı olduğundan Temîmî ve Hanzalî nisbeleriyle anıldığı da söylenir. "Emîrül-mü'minîn fi'l-hadis" unvanına sahip muhaddislerden biri olan babası Ebû Hâtîm'in teşvikiyle Rey'in seçkin kıraat âlimi Fazl b. Şâzân'dan Kur'an öğrendi. Rey'de hıfzını tamamladıktan sonra babasından ve Ebû Zür'a er-Râzî'den hadis tahsil etmeye başladı. Bir muhaddis olan amcası İbrâhîm b. İdrîs'in ve babasının dayısı İsmâîl b. Yezîd'in ilmi şahsiyetinin teşekkülünde önemli katkısı oldu. 254'te (868) Muhammed b. Ebû's-Selc'den hadis yazdığını söylemesi (*el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, VII, 214) onun erken yaşta hadis tahsiline başladığını göstermektedir. 255'te (869) babası ile, 260 (874) yılında da hocası Muhammed b. Hammâd er-Râzî et-Tahrânî ile hacca gitti. 262'de (876) Şam ve Mısır'a, 264'te (878) İsfahan'a ilmi seyahatler yaptı. Kûfe, Basra ve Hicaz gibi ilim merkezlerini dolaştı. Eşec el-Kindî, Hasan b. Arafe, Muhammed b. Abdülmelik b. Zencûye, Haccâc b. Şâir, Müslim b. Haccâc, Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, İbn Ebû Âsım, İbn Vâre ve Ali b. Hüseyin b. Cüneyd onun hocalarından bazılarıdır. Talebeleri arasında İbrâhîm b. Muhammed en-Nasrâbâdî, Ebû's-Şeyh, Hüseynek diye anılan Hüseyin b. Ali et-Temîmî, Yûsuf b. Kâsım el-Miyâne'î, Hâkim el-Kebîr, Ebû'l-Fazl el-Hemedânî, Ali b. Muhammed el-Kassâr ve Ebû Hâtîm İbn Hibbân gibi önemli kişiler vardır.

Râvilerin ve rivayetlerin tenkidi alanında "nakd" kelimesini eserlerinde ilk kullanan âlim olan İbn Ebû Hâtîm tefsir, hadis, fıkıh, usul, kelâm, menâkıb, zühd, özellikle de cerḥ ve ta'dîl ile ricâl alanlarında eserler vermiş, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sünnetinin Rey'de yayılıp yerleşmesini sağlamıştır. Zehabî İbn Ebû Hatim'in İslâmî ilimlerde otorite olduğunu, hadis ilimlerinde en üstün merteye sayılan şeyhülislâmlık mevkiinde bulunduğunu, mütehasıs bir tenkitçi kabul edildiğini söylemekte, ayrıca Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Bikendî es-Süleymânî'nin